

İZZ B. ABDİSSELÂMA GÖRE MÜŞKİLÜ'L-HADİSİN NEDENLERİ¹**Taner KARASU***Arş. Gör. Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Temel İslâm Bilimleri, tanerhoca@hotmail.com,
ORCID No: 0000-0001-5972-157***ÖZET**

İzz b. Abdisselâm (d. 578-öl.660/1262) H. 7. Asrın önde gelen âlimlerinden biridir. İslam coğrafyasının doğudan Moğollar batıdan Haçlılar tarafından işgale uğradığı bir zaman diliminde yaşamıştır. Savaş ve politik çıkarlar altında ezilen halkın yanında durmuş ve böylece adı tarihe Sultânü'l-Ulema (âlimlerin şahı) ve Bai'ul-Mulûk (valileri satan) lakaplarıyla kayıt edilmiştir. Hemen hemen İslami ilimlerin her alanında (Kelâm, Ahlak, Tasavvuf, Siyer, Tefsir, Usul-i Fıkıh, Fıkıh, Hadis, Belagât) eser telif eden İzz b. Abdisselâm ile ilgili Türkiye ve Arap dünyasında akademik düzeyde pek çok çalışma yapılmasına rağmen onun hadis ilimleri ile ilgili görüşlerinin ortaya koyan bir çalışma bulunmamaktadır. Bu münasebetle onun hadis ilimleri ile ilgili görüşlerinin akademik dünyaya tanıtılması önem kazanmaktadır. Bu makalenin konusu da onun hadis ilimleri içerisinde önemi haiz Müşkil'ü'l-hadis anlayışıdır. Ancak araştırma İzz b. Abdisselâma göre Müşkilü'l-hadis'in gerçekleşmesine neden olan sebepleri tespit etmekle sınırlıdır. Bu münasebetle onun ortaya koyduğu kriterlerin uygunluğu yaptığı yorumların isabeti araştırmanın konusu dışında kalmaktadır. Araştırmada onun on bir kriter ortaya koyduğu ve bu kriterle ilgili çelişen rivayetleri müşkil kapsamına aldığı görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Hadis, İzz b. Abdisselâm, Yorum, Müşkil**ABSTRAC**

One of the leading Islamic scholar is İzz b. Abdüsselam who lived in H. 7. century. İzz b. Abdisselam lived in a period when Islamic geography was occupied by the Mongols the east and the Crusaders from west. He stood with the people oppressed under war and political interests, and thus his name was recorded in history under the nicknames of Sultânü'l-Ulema (Shah of the scholars) Bai'ul-Mulûk (who sold governors). İzz b. Abdisselâm compile almost in all areas of Islamic sciences (Kalâm, Moral, Sufism, Siyer, Tafsir, Usul-i Fiqh, Fiqh, Hadith Rulings). Besides he did not remain indifferent to the objections against hadith texts and answered the questions coming in this direction. However, he duplicated the criteria for the supply of Hadith texts. The subject of this article is the reasons why Hadith text is problematic according to İzz b Abdisselam.

Keywords: Hadith, İzz b. Abdisselâm, Comment, Problem**Giriş**

İslam'ın ana kaynaklarından biri Kur'an diğeri Hadistir. Hadisin bu önemine binâen İslam tarihi boyunca hadislerin doğru anlaşılmasıyla ilgili farklı ilimler teşekkül etmiştir. Bu ilimlerden bir tanesi de genel olarak doğrudan hadis metinlerini merkeze alan Müşkilü'l-hadis ilmidir. Müşkilül'l-hadis ile ilgili yazılan eserlerin içeriği dikkate alındığında "müşkil" kavramına yüklenen anlamın farklılık arz ettiği görülmektedir. Müşkilü'l-hadis'in bir alt disiplini olarak değerlendirilebilecek İmam "Şafî'nin İhtilâfu'l-hadis'i hadisler arasındaki zahiri çelişkiyi konu

¹ Bu makale, Dicle Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Koordinasyon Birimi Koordinatörlüğü'nce desteklenen ve devam etmekte olan "İzz b. Abdisselâm'ın Hadis Kültüründeki Yeri" adlı doktora tezinden üretilmiştir

edinirken,” (Ebu Şehbe, el-Vesît: 454) İbn Kuteybe’nin *Tevîl-u Muhteleşî’l-hadis* adlı eseri, Kur’ân, (İbn Kuteybe, Te’vîl:177) Akıl, (İbn Kuteybe, Te’vîl:340) Vakıa, (İbn Kuteybe, Te’vîl:211) Tarihi gerçeklik (İbn Kuteybe, Te’vîl:211) ve İcmâ (İbn Kuteybe, Te’vîl:388) ile çelişen rivâyetleri ele almaktadır. Tahâvî’nin, Müşkilü’l-Asâr’ı ise “*Yoğun olarak aralarında çelişki bulunan hadisleri ele almakla beraber diğer ölçütler ile ilgili örnekleri de barındırmaktadır.*” (Ebu Şehbe, el-Vesît:76) İbn Furek’in *Müşkilü’l-hadis ve Beyânuh* adlı eseri ise zahiren teşbihi andıran rivâyetlerin çözümünü konu edinmektedir. İzz b. Abdisselâm ise Müşkilü’l-hadis konusunda müstakil bir eser tasnif etmemekle beraber bu ilmin kapsamında gördüğü rivayetler için “müşkil”, (İzz, [yz.] el-Ecvibe:74) “tenâkuz”, (İzz, Kavâid:c1,95) “te’aruz” (İzz, [yz.] el-Ecvibe:76), ve “ihtilâf” kavramlarını kullanmaktadır. Bir hadis metin açısından problemlili olduğunu bazen “*bu sahih değildir*” (İzz, [yz.] el-Ecvibe:74) “*şu itiraz gerçekleşir*” (İzz, el-Ecvibe:77) yargıları üzerinden ortaya koymaktadır. O bir hadis metninin problemlili olduğunu bazen de “*Bu nasıl mümkün olur*” (İzz, [yz.] el-Ecvibe:75) “*nasıl doğru olur*” (İzz, [yz.] el-Ecvibe:77) “*sual*” (İzz, [yz.] el-Ecvibe:74) “*anlamı nedir?*” (İzz, [yz.] el-Ecvibe:77) gibi sorular üzerinden belirtmektedir.

MÜŞKİLÜ’L-HADİSİN SEBEPLERİ

Müşkilü’l-hadis’e dair yazılan eserlerin muhtevası bir bütün olarak dikkate alındığında, rivâyetin çelişki arz ettiği pek çok kıstas, işkâl nedeni olabilmektedir. Bu nedenler tarihi süreçte değişkenlik göstermekle beraber nicelik açısından zenginleşmiştir. Bu gerçeklikle beraber işkâlin nedenleri âlimden âlime farklılık arz edebilmektedir çünkü bir âlime göre işkâlin nedeni olan durum diğer âlime göre hakikatin kendisi olabilmektedir. Bu münasebetle Müşkilü’l-hadis’in nedenleri anlamı maruf olmayan lafızlar veya rivâyetlerde yer alan belagât sanatları ile sınırlı değildir. Bu bakımdan rivâyetlerde bulunan işkâller çoğu zaman lafızdan öte bir durum olup âlimin din anlayışı, ilmi birikimi, yaşadığı çağ, yetiştiği çevre ve içinde bulunduğu hayat koşulları başta olmak üzere pek çok faktör ile doğrudan ilgilidir. Olaya bu açıdan yaklaşıldığında Müşkilü’l-hadis kapsamında değerlendirilen rivâyetlerin gerçekte de müşkil olması tartışmaya açık görünmektedir. Zira müşkil olduğu öne sürülen rivâyet, zaman zaman âlimin sahip olduğu bazı temel ilkeler ile çelişki arz ettiği için bu kapsamda değerlendirilmektedir. Dolayısıyla hadis ilminde müşkil, rivâyetin bizâtihi kendisinde olan problemi ifade etmek üzere müsta’mel olsa da zaman zaman işkâlin doğrudan âlimin kendisinden kaynaklı (istişkâl) olabileceğini dikkate almakta yarar vardır. İzz b. Abdisselâm’a göre bir hadis’in problemlili olmasının temel nedenleri aşağıdaki gibidir.

Kur’an’a muhalefet

Hadislerin Kur’an ile uyumunu zorunlu gören İzz b. Abdisselâm Allah’ın sevdiği üstüne bir şeyi sevmek suretiyle Hz. Peygamber’in Yüce Allah’a muhalefet etmesi düşüncesini bile doğru görmemektedir. (İzz, [yz.] el-Ecvibe:75) O’nun zahiren Kur’an’a muhalefet ettiği nedeniyle çözümlenmeye gayret ettiği örneklere baktığımızda, bunların herhangi bir ana konu ile sınırlı olmadığını görmekteyiz. Bu münasebetle onun anlayışına göre ahkâm, ahlak, itikad, gezevat v.d. başlıklar fark etmeksizin herhangi bir konuyla ilgili olan rivâyet Kur’an ile uyum içinde olmalıdır. Aksi durumda rivâyet Müşkilü’l-hadis kapsamına girecektir. Örneğin: “*Herkesten daha fazla Allah’ı bilir ve herkesten daha fazla ondan korkarım*” rivâyetinin “*Allah, senin geçmiş ve gelecek kusurlarını bağışlasın*” (Fetih/2) ayeti ile çelişki arz etmesi nedeniyle müşkil olduğuna hükmetmektedir. (İzz, [yz.] el-Ecvibe:79) Bu çelişkiyi ise şöyle açıklamaktadır; “*Bu rivâyet müşkildir çünkü “korku” korkan için gerçekleşmesi mümkün olan bir azabı müşahede etmekten oluşan hâli ifade etmektedir. Ancak ayette buyrulduğu üzere Hz.. Peygamber’e azap söz konusu bile değildir.*” (İzz, [yz.] el-Ecvibe:79) Bu gerekçeye göre Hz. Peygamber için korku oluşması, bu

halin lazımı olan azabı mümkün kılmaktadır fakat bu durum Allah'ın Hz. Peygamber'in tüm günahlarını bağışlamasıyla çelişmektedir dolayısıyla Hz. Peygamber'in korkusu zahiren Kur'an'a muhalefet anlamına gelmesinden ötürü rivâyet müşkil olmaktadır. İzz b. Abdisselâm, bu problemi çözüme kavuşturmak adına şunları söylemektedir: “Hz. Peygamber için zühûl (unutmak) caizdir dolayısıyla azabı ortadan kaldıran hususları unuttunca onun için bir korku oluşmaktadır.” (İzz, [yz.] el-Ecvibe:79) İzz b. Abdisselâm'ın bu yorumda vermek istediği mesaj şudur: Hz. Peygamber'in korkusu gerçekleşmesi muhtemel olan bir azapla ilgili olmayıp bir anlığına azabı ortadan kaldıran Allah'ın nimetlerini unutmaması nedeniyledir. Bu kaynak değişimi ayetle muhalefeti gerektirmediği için rivayette zahiren görülen problem de çözüme kavuşmaktadır

İzz b. Abdüsselâm'ın hadisin ayet ile çelişmesine dair verdiği diğer bir örnekte “Allah Teâlâ, ümmetimden nefislerinde yapmayı arzuladıkları şeyleri yapmadıkları ve konuşmadıkları müddetçe affetti.” (Muslim , “İmân”, 201) rivâyetidir. İzz b. Abdisselâm bu rivâyetin “**Siz içinizdekileri açığa vursanız da gizli tutsanız da Allah onunla sizi hesaba çeker**” (Bakara/284) ayetiyle çelişki arz etmesi nedeniyle problemlili olduğunu ifade etmektedir. (İzz, [yz.] el-Ecvibe:77) O bu işkâlin çözümünü ise insanın kendi iç âleminde yaşadığı şeyleri kategorize etme üzerine kurmaktadır. Ona göre insanın iç âleminde yaşadığı şeyler ikiye ayrılır. 1. vesvese (kişinin kudretini aşan şeylerin nefste vuku bulması). 2. azayim (kişinin azmiyle nefsinde vuku bulan şeyler). Kişi vesveden sorumlu olmayıp azâyimden sorumludur. Rivâyetin konusu vesvese iken ayetin konusu azâyimdir.” (İzz, [yz.] el-Ecvibe:77) Buna göre hadis ve ayet arasında herhangi bir çelişki kalmamaktadır.

Bu başlıkla ilgili diğer bir örnekte “**Ümmetimden yetmiş bin kişi hesapsız ve azapsız cennete girecektir**” (Müslim, “İmân”374) rivâyetidir. İzz b. Abdüsselâm bu rivâyeti “Sizden cehenneme uğramayacak (varid) yoktur. Bu, Rabbinin yapmayı üzerine aldığı kesinleşmiş bir hükümdür”(Meryem/71) ayeti ile zahiren çelişki arz etmesi nedeniyle müşkil olarak değerlendirmektedir. (İzz, Fevâid:178) O hadis ile ayet arasındaki çelişkiyi ortaya koyduktan sonra bu çelişkinin giderilmesi bağlamında şunları söylemektedir: “Ayette geçen “vurûd” bir şeyin içine girme anlamına geldiği gibi bir şeye iltibas etmekle beraber içine girmeme anlamına da gelmektedir. Ayette yer alan “vurud”dan maksat ise cehennemde bulunan sırattan geçmek suretiyle cehennemle iltibas etmektir.” (İzz, Fevâid:178) Bu alıntıdan anlaşıldığı üzere ayet ve hadis arasındaki çelişki zahirle ilgilidir.

Hadisin başka bir hadise muhalefet etmesi

Hz. Peygamber'e isnad edilen bir rivâyetin malum olan sünnet ile açıkça çelişmesi mevzû olma gerekçelerinden biridir. (İbn Kayyim, el-Menâr, s.56) Hadis ilmiyle uğraşan muasır âlimlerin de yoğun mesai harcadığı konulardan biri olan bu kıstasın kökeni ashap dönemine kadar uzanmaktadır. Tarihi süreç bir bütün olarak dikkate alındığında bu kriterin arka planında İzz b. Abdisselâm'ın da ifade ettiği üzere: “Hz. Peygamber'in konumu gereği kendisiyle çelişmeyeceği (İzz, Makâsîdü's-savm:37)” düşüncesi vardır.

İzz b. Abdisselâm bir hadisin diğer bir hadis ile çelişmesini müşkil kapsamında ele almaktadır. Örneğin: “İntihar eden ebedî olarak cehennemdedir.” (Müslim, İmân:175) hadisinin “Kalbinde miskal zerre iman olan cehennemden çıkacaktır”(Tirmizi, Sıfat-u Cehennem:10) hadisiyle çelişkili olmasından ötürü müşkil olarak değerlendirmektedir. Bu iki hadis arasındaki çelişkiyi gidermek için birinci hadiste maksadın “intiharı helal görmek veyahut rivâyetin mübalağa türünden olduğunu” (İzz, [yz.] el-Ecvibe:85) ifade etmektedir

İzz b. Abdisselâm'ın bu başlıkla ilgili verdiği diğer bir örnekte şu rivâyetdir. “Hz. Peygamber Ebu Zer'e şöyle dedi: “Ben seni zayıf görüyorum. Ben kendim için istediğimi senin için de isterim. Sakın iki kişi üzerine amir olma, yetim malına da velilik yapma.” (Müslim, İmâret: 1826) İzz b.

Abdisselâm a göre bu rivayet Hz. Peygamberin yönetici ve Müslümanların velisi olmasıyla çelişki arz etmesi nedeniyle müşkildir. (İzz, [yz.] el-Ecvibe:78) Kendisi bu işkâli gidermede kişinin fiziksel ve psikolojik boyutundan yararlanmaktadır çünkü velayet için ilim ve kudret gereklidir. Ebu Zer ise sıdk gibi pek çok meziyete sahip olmasına rağmen kudret yönüyle zayıftı. Bundan dolayı Hz. Peygamber'in hitabı bu bağlamda olup rivâyetin anlamı "*Ey Ebu Zer senin gibi zayıf olsaydım ben de veli olmazdım*" (İzz, [yz.] el-Ecvibe:78) şeklindedir. Dolayısıyla bu tevile beraber kavli ve fiili sünnet arasındaki çelişki ortadan kalkmaktadır.

İzz b. Abdisselâm'ın bu başlıkla ilgili verdiği diğer bir örnekte şu rivayettir: "*Ümmetinden yetmiş bin kişi hesapsız olarak cennete girecektir. Onlar, rukya yapmayanlar, uğursuzluğa inanmayanlar, vücudlarını dağlamayanlar ve rablerine tevekkül edenlerdir.*" (Buhârî, T1b: 17) İzz b. Abdisselâm bu rivâyetin "*Cibril'in Hz. Peygambere rukya*" (Müslim, Selâm: 39) yaptığı ve "*Hz. Peygamber'in bazı sahabileri dağladığı*" (Buhârî, T1b: 33) hadislerinden ötürü müşkil olduğuna hükmetmektedir. (İzz, [yz.] el-Ecvibe:78)

İzz b. Abdisselâm hadisler arasındaki çelişkiyi giderirken dağlamayı sebepleri gerçekleşmiş olan (fayda barındırması nedeniyle yapılması tercih edilmelidir) ve sebepleri tahakkuk etmemiş olan (zararlı olması nedeniyle terk edilmesi gerekir) şekline ikiye ayırmaktadır. (İzz, el-Ecvibe:78) Ona göre rivayetteki dağlamadan kasıt sebebi vuku bulmamış dağlamadır. Hz. Peygamber'in Cibril tarafından dağlanması ise sebebi vuku bulan türdendir. Sözlü ve fiili sünnet arasında dağlama ile ilgili problemi bu şekilde giderdikten sonra rukya konusundaki problemi de aynı metotla gidermektedir çünkü rukyayı da üç kısma ayırmaktadır.

1. Rububiyete yakışmayan şeyleri içerdiği bilinen rukya. Bu tür terk edilmelidir.
2. İçeriğinde ne olduğu konusunda şüphenin olduğu rukya. Bu türde terk edilmelidir.
3. İçinde Allah'ın isimlerinin olduğu bilinen rukya. Bu tür ise menduptur.

Bu bilgilerden anlaşıldığı üzere rivâyette nehyedilen rukya mutlak olmayıp ilk iki türle ilgilidir. Tabii olarak bu durumda rivâyetler arasındaki tenakuz da giderilmiş olmaktadır.

Kelâmî esaslara muhalefet

İzz b. Abdisselâm bir rivâyetin kelami anlayışı ile çelişmesi durumunda müşkil kapsamında değerlendirmektedir. Örneğin: "*Perşembe ve pazartesi günleri ameller Allah'a arz edilir*" (Tirmizî:747) rivayetini Yüce Allah'ın 'Âlîm, Şehid v.b. sıfatlarını gerekçe göstererek müşkil olduğuna hükmetmektedir. (İzz, el-Ecvibe:87) O bu işkâli gidermek için hadiste yer alan "arz"ın okuma anlamında olduğunu söyleyerek rivayeti "*Melekler (amel) sayfalarını bu iki günde okurlar*" (İzz, [yz.] el-Ecvibe:87) şeklinde tevil etmektedir. Buna göre, rivâyetin kelami esaslar ile olan çelişkisi ortadan kalkmaktadır.

İzz b. Abdisselâm'ın kelami anlayışı ile çelişki arz etmesi nedeniyle problemlilik olarak gördüğü diğer bir rivayette "*Ey Rabbim hayır sendendir şer ise senden değildir*" (Müslim, "Salâtü'l-Musâfirîn", 77) rivayetidir. İzz b. Abdisselâm rivayet hakkında şunları söylemektedir: "*Şer senden değildir hadisinin manası nedir? Çünkü Allah hem hayrın hem de şerrin yaratıcısıdır. Fiilinde onun ortağı yoktur. Oysaki bu rivâyet "kötülükler kişinin kendi irade ve kudretinden sadır olmaktadır" diyen Mutezile mezhebini desteklemektedir.*" (İzz, [yz.] el-Ecvibe:87) Bu yorumun arka planında görüldüğü üzere hadisin tevil edilmesinde âlimin itikad anlayışı itici bir olgu olarak dikkat çekmektedir. Zira İzz b. Abdüsselâm'ın Mutezileye gönderme yapması bu bağlamda düşünüldüğünde anlam kazanmaktadır. O bu rivayeti "*Şer kişiyi sana yaklaştırmaz*" (İzz, [yz.] el-Ecvibe:87) şeklinde tevil edip rivayet ile kelami esaslar arasındaki çelişkiyi ortadan kaldırmaktadır

Nübbüvvet'in amacına muhalefet

Yüce Allah Hz. Peygamberi insanlara rahmet olarak göndermiştir. Hz. Peygamber'in gönderilmesindeki hedeflerden biri insanları hidayete erdirmektir. Şu halde bir rivâyet Hz. Peygamberin asli görevi olan hidayete erdirmekle çelişki arz etmemelidir. Örneğin: İzz b. Abdisselâm *“Tekrar tekrar cihat edip öldürülmeyi ne kadar da isterdim”* (Buhârî, Cihad,7) rivayetini nübbüvvetin amacıyla çelişki arz etmesi nedeniyle müşkil olarak değerlendirmektedir. İzz b. Abdisselâm bu problemi *“Peygamber'in öldürülmesi itibari olup iki yönü vardır. Birisi küfr diğeri de şehit sevabıdır. Hz. Peygamber'in bu isteği şehitlik sevabını istemesi yönüyledir”* (İzz, [yz.] el-Ecvibe:73) diyerek çözüme kavuşturmuştur.

Hz. Peygamber'in konumuna muhalefet

İzz b. Abdisselâm'a göre Hz. Peygamber bütün insanlar arasındaki en efdal kişidir. Bu düşüncenin ondaki bir tezahürü de Hz. Peygamber'in efdâliyetini teyit etmeyen rivâyetleri müşkil olarak değerlendirmesidir. Örneğin: *“Bizler İbrahim'den (a.s.) Daha fazla şüpheye layıktır”* (Buhari Enbiya, 11) hadisi için *“Bu rivâyet müşkildir çünkü Hz. Peygamber mertebe olarak İbrahim (a.s.)'dan daha üstündür. Öyleyse İbrahim (a.s.) Hz. Peygamberden daha fazla şüpheye layıktır?”* (İzz, [yz.] el-Ecvibe:72) demektedir. Ona göre rivâyette karşılaştırma olarak görülen hususun esasında bir mukayese olmadığı aksine bir durumun imkânsızlığını ortaya koymaktır. (İzz, [yz.] el-Ecvibe:72) Buna göre, Hz. Peygamber'in mezkûr sözünden muradı kendisini İbrahim (a.s.) ile mukayese etmek olmayıp *“İbrahim (a.s.)'ın şüpheye düşmesinin imkânsız”* olduğunu vurgulamakla sınırlıdır. Bundan da anlaşıldığı üzere mukayeseden kaynaklanan işkâl de ortadan kalkmaktadır.

İcmâya muhalefet

İzz b. Abdisselâm'a göre hükümlerin elde edilmesinde icmâ bir delildir. (İzz b. Abdisselâm, Kavâid:c2, 274) Onun bu anlayışının doğal bir sonucu da icmâ ile çelişki arz eden rivâyetleri müşkil olarak değerlendirmesidir. Örneğin: *“Bir adam Allah Rasulüne cahiliye döneminde tuttuğu oruç, verdiği sadaka ve akrabayı gözetme şeklinde yaptığı ibadetlerde mükâfatın varlığını sordu. Allah Rasulü de ona Müslüman olmadan önce yaptığın hayırlı işler ile Müslüman oldun”* rivayetini icmâ ile muhalefet etmesi nedeniyle müşkil olduğuna hükmetmektedir. (İzz, [yz.] el-Ecvibe:84) O bu işkâli gidermek adına rivâyeti: *“İnsan küfür halinde olsa bile iyilik yaptığında başka insanlar ona senâ eder. İşte kâfir kişinin Müslüman oluşu bu senâ sayesinde olmaktadır”* (İzz, [yz.] el-Ecvibe:84) şeklinde tevîl etmektedir fakat bu tevile pek çok makul itirazın yapılabileceğini vurgulamakta yarar vardır.

Akla Muhalefet

İzz b. Abdisselâm bir hadis metninin akla uygun olmasını bir kıstas olarak açıkça belirtmemektedir. Bununla beraber o aklın bilgi üretme kaynaklarından biri olduğunu söylemektedir. Buna binâen bazı metinlerin tahlilinde akıl kaydını zikretmeksizin rivayeti akla muhalefet etmesi nedeniyle müşkil kapsamında değerlendirmektedir. Örneğin: *“Kim beni nefsinde zikretse bende onu nefsimde zikrederim”* rivayeti için: *“Bu hadis müşkildir çünkü yüce Allah'ın nefsi kadimdir halbuki yüce Allah bu zikri hadis olan kulun kendisini zikretmesiyle şartlandırmaktadır. Hadis ise Kadim olana şart olamaz”* (İzz, [yz.] el-Ecvibe:74) İzz b. Abdüsselâm rivayetteki problemin kaynağı olarak akli referans göstermektedir. Şöyle ki rivayetin kıyas sonucunda elde edilen bilgi ile çelişmesi ona göre rivayetin müşkil olmasına neden olmaktadır. O bu problemi gidermek için Arap dili belagatı sanatlarından yararlanarak şunu söylemektedir. *“Bu rivayet mecâzu't-teşbih*

türündendir. Yani kim beni nefsinde zikrederse ona nefiste anılan kişiye yapılan muameleyi yaparım.” (İzz, [yz.] el-Ecvibe:84)

Maslahat’a muhalefet

İzz b. Abdisselâm Maslahatı niceliği ifade etme açısından *el-maslahatu’l-amme* ve *el-maslahatu’l-hassa* olmak üzere iki kısma ayırmaktadır. Bu iki maslahatın birbirleriyle çelişki arz ettiği durumlarda genel maslahatı özel maslahata tercih etmektedir. Bu düşünceye istinaden **“Ben namaza uzatmak niyetiyle dururum da bir çocuğun ağladığını işitince namazımı kısa tutarım”** (Buhârî, Ezân, 65) rivâyetinde özel maslahatın (çocuğun maslahatı) genel maslahata (cemaatin maslahatı) takdim edilmesini gerekçe göstererek müşkil olduğuna hükmetmektedir. (İzz, [yz.] el-Ecvibe:74) İzz b. Abdisselâm rivâyette maslahattan kaynaklı olan bu çelişkiyi giderirken sahabenin kişiliğinden istifade ederek şunu söylemektedir: *“Ashab (r.a.) şefkat ve merhamet sahibiydi. Çocuğun ağlama sesini işitince onlar da bundan acı duymaktaydı. Hz. Peygamber namazı kısaltmakla onlardan elemi uzaklaştırdı.”* (İzz, [yz.] el-Ecvibe:74) Bu cevaptan elde edilen sonuç rivâyetin şöyle çevrilmesini mümkün kılmaktadır. *“Bana kalırsa namazı uzatırım. Ancak çocuğun ağlayıp acı çekmesini ve bundan dolayı duyduğunuz elemi sonlandırmak için namazı kısa tutmaktayım”* Buna göre rivâyet genel ilke olan maslahat-ı amme ile telif edilerek aradaki çelişki giderilmiştir

Tarihi gerçekliğe muhalefet

İzz b. Abdisselâm bir rivâyet metnini incelemeye tarihi gerçekliği bir kriter olarak değerlendirmiştir. Örneğin: *“Bütün peygamberler kendi kavimlerine özel olarak gönderildi. Ben ise bütün insalığa gönderildim”* (Buhari, Teyemmüm: 1) rivâyetinin müşkil olduğunu şu ifadeleriyle açıklamaktadır: *“Hz. Süleymân yeryüzünü dolaşır ve Belkis örneğinde olduğu gibi İslamı emreder ve savaş ile tehdit ederdi. Onun bu durumu ise nübüvvetinin genel olduğuna delalet etmektedir.”* (İzz, [yz.] el-Ecvibe:97) İzz b. Abdisselâm bu işkâli giderirken öncelikle peygamberlerin görevlerini vacip ve mendub olarak ikiye ayırmaktadır. Kendi kavimlerine özel olarak gönderilmenin anlamı vaciblerle ilgilidir. Ancak *“mendubat konusunda bütün peygamberler memurdur.”* (İzz, [yz.] el-Ecvibe:97) Onun işkâli gidermede savunduğu bu cevabın Hz. Süleyman özelindeki açılımı *“ Hz. Süleyman’ın kendi kavmi dışında kalanlara tebliğ ve inzarda bulunması onun üzerine vacip değildi. Ancak o bunu gücünün de uygun olması nedeniyle mendup olarak yapmıştı”* şeklindedir.

Realiteye (vakıaya) muhalefet

İzz b. Abdisselâm rivâyetin malum bir gerçekliğe muhalefet etmesini müşkil olarak değerlendirmektedir. Örneğin: **“İki kişinin yemeği üç kişiye yeter”** (Buhari, Et’ime: 11) rivâyeti hakkında şunları söylemektedir: *“Hadisin zahirinden hareket edildiğinde vakıaya muhalif olan bir yargı söz konusudur çünkü iki kişinin yemeği, üç kişiye değil sadece iki kişiye yetmektedir dolayısıyla rivâyet müşkildir.”* (İzz, [yz.] el-Ecvibe:80) O rivâyet ile vakıanın arasını bulmak için hadisi *“İki kişinin yemeği besin açısından üç kişiye yetmektedir”* ve *“İki kişiye yeten yemeği üç kişiye yedin”* (İzz, [yz.] el-Ecvibe:97) şeklinde tevîl etmektedir.

Tıbbi tecrübeler muhalefet

İzz b. Abdisselâm’a göre tıbbi tecrübeler muhalefet eden rivâyetler işkâlin kapsamında değerlendirilmelidir. Örneğin: **“Mümin bir bağırsak, kâfir ise yedi bağırsak yemek yer”**

(Müslim, Eşribe:186) rivayeti hakkında şu açıklamayı yapmaktadır: “ *Mümin ve kâfir yaratılışta aynı olmasına rağmen rivâyetteki yedi sayısının anlamı ne olabilir? Tabipler kâfir olsun mümin olsun her bireyin eşit derecede bağırsağa sahip olduğu konusunda fikir birliğine varmışlardır.*” (İzz, [yz.] el-Ecvibe:84) İzz b. Abdisselâm rivâyetin zahirinden neşet eden bilginin tabiplerin fikir birliğiyle olan çelişkisini gidermek için rivâyeti şöyle tevil etmektedir: “ *Bu rivayette teşbih mecâzi vardır. Bunun anlamı ise müminin maksadı ahiret hayatı, Allah’ın rızası, bedeni ve kalbi sorumluluklarıdır. Kâfirin maksadı ise yiyeceği içeceği ve zevkleridir. Böylece kâfir zevklerini ifa etmekle meşgul olurken, mümin ise Allah’ın rızası, ahiret ve diğer hayırlı ameller ile meşgul olmaktan dolayı doymakla yetinmektedir dolayısıyla rivâyetteki mesaj mümin ve kâfirin hali arasında anlam yönüyle fark koymaktadır yoksa bu fark cins ile ilgili değildir.*” (İzz, [yz.] el-Ecvibe:84)

Amel ve cezada denge İlkesi

İzz b. Abdisselâm ilke olarak bir rivâyetin amel ve ceza dengesi açısından tutarlı olmasını öngörmektedir. Aksi takdirde rivayet müşkil olacaktır. Örneğin: “**İkinci namazını terk edenin ameli silinir**” (Buhârî, Mevâkît:15) rivâyeti hakkında şu açıklamayı yapmaktadır: “*Bu rivâyet müşkildir çünkü bu cinayete (ikinci namazını terk etmek) geçmiş sevapların silinmesi gibi (büyük) bir yaptırım uygulanamaz.*” (İzz, [yz.] el-Ecvibe:80) Bu rivâyetin mesajı ile amel ve cezada denge ilkesi arasındaki çelişkiyi gidermek için rivâyetdeki maksadın “*İkinci namazını terk etmekten neşet eden günahın büyüklüğü ifade etmek*” (İzz, [yz.] el-Ecvibe:80) olduğunu belirtmektedir. Buna binâen İzz b. Abdisselâm’ın prensip olarak muhtevası adaletten ari olan rivâyetleri müşkil kapsamında değerlendirdiğini söylemek mümkündür.

Rivâyetin imkânsız teklif etmesi

Örneğin: “**Sizden biri münker bir durum gördüğünde onu eliyle değiştirsin. Buna gücü yetmezse diliyle müdahale etsin. Buna da gücü yetmezse kalbiyle buğz etsin. Ancak münkeri sadece kalp ile buğz etmek imanın en zayıf mertebesidir**” (Müslim, İman: 78) İzz b. Abdisselâm rivâyetle ilgili şu yorumu yapmaktadır: “*Kalben buğz etmek imanın en zayıfidır sözü müşkildir çünkü bu söylem kalbiyle buğz eden kişiyi zem etmektedir. Bununla beraber bazen kişinin imanı büyük olmasına rağmen elleriyle münkeri değiştirme imkânı da olmayabilir. Dolayısıyla kalbiyle buğz etmek imanın zayıf olduğu anlamına gelmemektedir*” (İzz, [yz.] el-Ecvibe:83) İzz b. Abdisselâm rivâyette geçen imanın mecâzi olarak amel yerine kullanıldığını söyleyerek rivâyetdeki işkâli gidermektedir. Buna göre hadisin ilgili kısmının çevirisi şöyle olacaktır. “*Ancak münkeri sadece kalp ile buğz etmek amelin en zayıf mertebesidir.*”

Ulemâ’nın görüşüne muhalefet

İslami deliller ilkin Kur’an ve Sünnetten ibaret iken süreç içerisinde bu deliller nicelik bakımında artış göstermiştir. İzz b. Abdisselâm dönemine gelindiğinde öteden beri zaten var olan ulema faktörü bedihi bir delil olarak teberrüz etmiştir. Buna binâen ulemanın görüşüyle çelişki arz eden “**Habeşliler mescitte oynarken Hz. Peygamber’in onları izleyen Aişe’nin durumunu inkâr etmemesi**” (Buhari, İdeyn: 25) rivâyetinin müşkil olduğunu ileri sürmüştür. Onun bu rivâyetle ilgili söylemi şudur: “*Bu hadis müşkildir zira Hz. Peygamber mescitte oynama da bir beis görmediği halde ulema mekruh görmüştür*” (İzz, [yz.] el-Ecvibe:86) Bu işkâli çözümlemede ise şunları söylemektedir: “*Habeşlilerin mescitte oynamaları silahlaydı. Silah ile oynamak ise cihatta daha güçlü olmak için menduptur. Bu münasebetle tıpkı ilim okumak, zikir yapmak ve başka hayırlı ameller gibi silah ile de oynamak kurbettir. Hem bu durum Aişe’nin kalbini cebr etmesi yönüyle de*

kurbettir. Diğer bir hususta bu olay çok az olan hadiselerdendir. Oysaki mescitlerin saygınlığını bozan sürekli olan adetlerdir.” (İzz, [yz.] el-Ecvibe:86)

Belagat kurallarına muhalefet

Hız. Peygamber vefat etmeden önce Aişe'ye hitaben “Sizler Yusuf’un sahibeleri (Züleyha’nın arkadaşları) gibisiniz” (Buhârî, Ezân:46) buyurdu. İzz b. Abdisselâm bu rivayet hakkında şunları söylemektedir: “Her iki olay (Yusuf’un sahibeleri ile Hz. Peygamberin bu sözü söylemesine neden olan olay) zıt olmalarına rağmen Yusuf’un sahibelerine yapılan bu teşbih nasıl sahih olabilir?” (İzz, [yz.] el-Ecvibe:81) Bu sorunun açılımı ise şöyledir: Belagât ilminin bir alt başlığı olan teşbih sanatında üç temel öğe vardır. Bunlarda müşebbeh (benzeyen) müşebbeh bih (kendisine benzetilen) vech-i şebeh (benzerlik noktası)’dir. Bu üç öğeden biri hem lafzen hem de takdire eksik olduğunda teşbih gerçekleşmeyecektir. Söz konusu rivâyette ise zahirde müşebbeh (müminlerin anneleri) ve müşebbeh bih (züleyha ve diğer kadınlar) mevcutken vech-i şebeh görünmemektedir. Bu durumda rivâyet belagat kuralları ile çelişki arz ettiğinden problem teşkil edecektir. İzz b. Abdisselâm rivayetin belagat kurallarıyla uyumlu hale getirmek için teşbih sanatına uygun olacak şekilde mekr sözcüğünü takdir etmektedir. Buna göre rivâyetin çevirisi “Sizler de mekr (içindeki ile söylemi farklı olma) konusunda tıpkı Yusuf’un sahibeleri gibisiniz” şeklinde olacaktır. Dolayısıyla bu rivâyette vech-i şebeh zahirde olmayıp mukadderdir. Doğal olarak bu takdir ameliyesi zahirden neşet eden problemi de ortadan kaldırmaktadır.

Sonuç

Fakih olarak şöhet bulmuş İzz b. Abdisselâm, “dirâyetü’l-hadis” ilminin en girift noktalarından “müşkilü’l-hadis” konusunda önemli bir mevkiyi haizdir. O bazen hadis metinlerine yöneltilen itirazlara cevap vermeye bazen de kendi zihin dünyasında problem oluşturan hadis metinlerini çözmeye gayret etmiştir. Ancak bu ameliyeyi belirli kriterleri gözeterek yapmıştır. Bu münasebetle o konuya bir usûl bağlamında yaklaşmıştır. İzz b. Abdisselâm müşkilü’l-hadis ilmüne işkalin kriterlerini çoğaltmakla önemli katkılar sağlamıştır. Onun hadis metinlerini arz ettiği kriterler hem ulemaya yol gösterme hem de referans olma potansiyeline sahip olması açısından önem arz etmektedir. Özellikle onun ortaya koyduğu Tıbbi Veriler kriteri bir usûl bağlamında ele alındığında ilim ve modern bilimin verilerinin uyum içerisinde olması söyleminin kökenini h.7. asra kadar götürme imkanını sağlamaktadır. Bu yönüyle günümüzde hadis yorumlamada önemli bir dayanak noktasını teşkil etmektedir. Yine onun ortaya koyduğu “Maslahat” ile uyum kriteri hadis yorumunda güncel formların temin edilmesinde yol gösterici olma potansiyeline sahiptir.

KAYNAKÇA

Buhârî, Ebu Abdullah Muhammed b. İsmail (194-256 h.), *el-Câmiu's-Sahîh*, Beytü'l-Efkâr ed-Devliyye, Riyad, 1419/1998.

Ebu Şehbe, Muhammed, *el-Vesît fi ‘ulûm ve mustalahu’l-hadis*, Daru’l-Fikri’l-Arabî, bty

İbn Abdisselam, İzzüddîn Ebû Muhammed Abdülazîz b. Abdisselâm b. Ebi’l-Kâsım es-Sülemî ed-Dımaşkî, el-Mağribî, *el-Ecvibetü’l-kâtia li huceci’l-husûm li ‘l-esileti’l-vakı’a fi Külli’l-‘ulûm*, <https://ketabpedia.com/tحميل/مخطوطة-الأجوبة-القاطعة-لحجج-الخصوم-لل> (erişim:17.05.2020)

el-Kavâidü’l-Kübrâ, (thk. Nezir Kemal Hammad-Osman Cuma), Daru’l-Kalem, Beyrut, 1421/2000.

Kitâbü'l-fetâvâ, (thk. Abdurrahman b. Abdülfettah), Darü'l-Ma'rife, Beyrut, 1986

İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim b. Kuteybe ed-Dîneverî, *Te'vîlü muhtelifi'l-hadis*, (thk. Ebu Usame es-Selefi), Dâr İbn Kayyim, Suudi Arabistan 2. Baskı 2009.

Müslim, Ebu'l-Hüseyin Müslim b. Haccac el-Kuşeyrî, (206-261 h.) *el-Cami'us-Sahih*, Beytü'l-Efkâr ed-Devliyye, Rıyad, 1998

Tirmizî, Ebû İsa Muhammed b. İsa b. Sevre, *Câmi'u't-Tirmizî ve huve sünen*, (thk. Ahmed Muhammed Şakir, İbrahim 'Atve 'Avd,) Dâr İhyâu Turâsi'l-'Arabî, Beyrut, bty